

Anna Kaczmarska

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

TERENY PRZEMYSŁOWE I ZURBANIZOWANE JAKO CZYNNIKI ROZWOJU TURYSTYKI MIEJSKIEJ

Wprowadzenie

Miasta, które pełnią różnorodne funkcje, zawsze były odwiedzane przez turystów. Do atrakcji turystycznych terenów zurbanizowanych, w tym również dla ich stałych mieszkańców, należą m.in.: obiekty historyczne, zabytki architektoniczne, imprezy sportowe, targi i konferencje, centra handlowe oferujące atrakcje kulturalno-rozrywkowe, ośrodki o charakterze spa lub wellness. Obszary miejskie w wielu krajach, zarówno w tych rozwiniętych, jak i rozwijających się promowane są jako atrakcyjne turystycznie. Dla ściągnięcia turystów do obszarów o charakterze przemysłowym od niedawna można obserwować w Europie swoistą modę na adaptację zabytkowych obiektów poprzemysłowych, ich rewitalizację poprzez przystosowanie do nowych funkcji. Utrzymanie zewnętrznej formy obiektów, połączone z wprowadzeniem nowych funkcji do ich wnętrza pozwala zachować charakterystyczne elementy przemysłowego krajobrazu. Jest to szczególnie istotne z punktu widzenia zachowania tożsamości kulturowej miast oraz regionów, a elementy dziedzictwa kultury technicznej mają niezwykle istotne znaczenie w procesie edukacji regionalnej.

Obecnie zabytki techniki i przemysłu coraz częściej znajdują się w sferze zainteresowań turystów, gdyż nie tylko specjaliści zwiedzają historyczne zakłady produkcyjne, lecz również osoby pragnące poznać szeroko rozumiane dziedzictwo kulturowe.

Turystyka przemysłowa (industrialna) jest w Polsce zjawiskiem stosunkowo nowym, które nie ma jeszcze swojego miejsca w katalogu produktów turystycznych. Tymczasem, wykorzystując zabytki techniki i przemysłu można stworzyć niezwykle atrakcyjną, samoistną ofertę turystyczną lub wzbogacić tę już istniejącą, szczególnie w ośrodkach miejskich.

Celem artykułu jest zaprezentowanie nowego rodzaju turystyki, który na terenach silnie uprzemysłowionych i zurbanizowanych może przynosić pozytywne

efekty. Rozwój turystyki industrialnej wpływa na wzrost i rozwój gospodarczy, może skutecznie łagodzić skutki restrukturyzacji przemysłu na rynku pracy poprzez tworzenie nowych miejsc w sektorze usług. Turystyka industrialna ma szansę przyciągnąć inwestorów, przez co podnosi się atrakcyjność turystyczną wybranych obszarów i wzmacnia potencjał gospodarczy regionów oraz całego kraju. Ten nowy produkt turystyczny może stać się atrakcją zarówno dla turystów krajowych, jak i zagranicznych; można go traktować jako ważny czynnik rozwoju obszarów destynacji turystycznej.

1. Istota turystyki poprzemysłowej

Dbanie o atrakcyjność rynku turystycznego wymusza poszukiwanie nowoczesnych rozwiązań w tej dziedzinie oraz nowych jej rodzajów. Jednym z nich stała się turystyka poprzemysłowa, która powstała w konsekwencji zmian restrukturyzacyjnych przebiegających w sposób naturalny lub przyspieszony w gospodarkach o przyspieszonej transformacji.

Poszukując początków turystyki poprzemysłowej i dokonując próby zdefiniowania tego rodzaju turystyki, M. Kronenberg zaznacza w swoich rozważaniach, że próbę sprecyzowania terminologii można znaleźć w Konwencji o Ochronie Kulturowego i Naturalnego Dziedzictwa UNESCO z 1972 r.¹. Odnosiła się ona wówczas jedynie do aspektów materialnych przeszłości przemysłowej: zabytków, budynków i miejsc. Niematerialne aspekty dziedzictwa, czyli formy kultury, filozofii, tradycji, sztuki wprowadziła nieco później W. Nuryanti, akcentując również aspekt ekologiczno-ekonomiczny rozwoju turystyki przemysłowej.

Z badań nad rozwojem turystyki przemysłowej można jednoznacznie wywnioskować, że badanie przeszłości materialnej jest zdecydowanie łatwiejsze niż aspektów niematerialnych, na które składają się wartości duchowe, niemożliwe albo przynajmniej trudne do jednoznacznego oraz ilościowego określenia².

Współcześnie turystyka przemysłowa oznacza formę rekreacji, edukacji i aktywnego wypoczynku organizowanego na terenach obecnej lub przeszłej aktywności gospodarczej, opartą na substancji budowlanej oraz liniach technologicznych, związanych z wytwarzaniem i produkcją dóbr materialnych czy szeroko rozumianych usług.

Przeszłość, a szczególnie czasy od wielkiej rewolucji przemysłowej pozostały po sobie obiekty poprzemysłowe, które są wycofywane z użycia. Coraz

---

¹ M. Kronenberg: *Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii*. W: *Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki*. Agencja Artystyczna PARA, Katowice 2007, s. 33. Za: <http://whc.unesco.org> [10.05.2013].

² Ibid.

większego znaczenia nabiera więc zachowanie zabytkowych zakładów przemysłowych oraz ratowanie cennych maszyn i urządzeń.

Na terenach zurbanizowanych i mocno zindustrializowanych rozwój turystyki budził przez lata kontrowersje, ale w obecnej dobie stanowi ważny czynnik rozwoju współczesnego ruchu turystycznego. Turystyka obiektów przemysłowych może być podzielona na różne tematyczne subdyscypliny, m.in. takie, jak turystyka kolejowa, urbanizacyjna, lotnicza itp., gdzie obiekty oraz infrastruktura stają się celem samym w sobie.

Dynamiczny rozwój turystyki industrialnej rozpoczął się wraz z likwidacją zanikających branż i rozwoju nowych technologii, powodując, że niektóre rozwiązania techniczne były zastępowane bardziej nowoczesnymi. Liczne organizacje, stowarzyszenia czy osoby prywatne zaczęły interesować się odchodzącymi w przeszłość obiektami przemysłowymi, aby zamienić je w zabytki kultury technicznej. Znaczna część najcenniejszego dziedzictwa przekształcona zostaje w muzea, pomniki, eksponaty, a inne obiekty użytkowe wykorzystuje się do celów komercyjnych jako sklepy, restauracje, kluby czy punkty informacji³.

W rozwoju turystyki poprzemysłowej można wyróżnić kilka trendów. Należą do nich m.in.: zamiana wielkich hut, elektrowni itp. w eleganckie dzielnice artystyczne, tworzenie multidyscyplinarnych centrów wypoczynku i rozrywki, udostępnienie zwiedzającym istniejących obiektów w ich obecnym stanie oraz wykorzystanie infrastruktury do aktywnych form spędzania czasu⁴.

Obok adaptacji dla celów turystycznych, czyli zagospodarowania i stworzenia pełnego kompleksu umożliwiającego odpowiednią recepcję turystów, ogromną rolę odgrywa proces rewitalizacji. Obserwowane zjawisko degradacji miast jest najczęściej wynikiem wieloletniego zaniechania bieżących remontów budynków oraz niedoinwestowania infrastruktury komunalnej. Rewitalizacja dotyczy kompleksowych działań związanych z odnową obszaru zurbanizowanego, którego przestrzeń, funkcje i substancja uległy procesowi strukturalnej degradacji, wywołującej stan kryzysowy. Uniemożliwia on lub znacznie utrudnia prawidłowy rozwój ekonomiczny oraz społeczny tego obszaru, a także zrównoważony rozwój terenu. Zasadniczym celem rewitalizacji miast jest ożywienie gospodarcze i społeczne, w dużej mierze poprzez zwiększenie ich potencjału turystycznego i kulturalnego, w tym nadanie terenom oraz obiektom zdegradowanym funkcji społeczno-gospodarczych.

³ B. Goranczewski, K. Stąporek: *Turystyka industrialna na Górnym Śląsku*. Politechnika Opolska, Opole 2009, s. 75.

⁴ A. Kaczmarek, A. Przybyłka: *Wykorzystanie potencjału przemysłowego i poprzemysłowego na potrzeby turystyki. Przykład Szlaku Zabytków Techniki województwa śląskiego*. W: *Krajobraz a turystyka*. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 14, Sosnowiec 2010, s. 210.

Nie jest możliwe pełne wyodrębnienie turystyki przemysłowej jako osobnej dziedziny. Zwiedzanie obiektów przemysłowych zalicza się do turystyki miejskiej i kulturowej, gdyż zawiera w sobie elementy poznawczo-edukacyjne. Rozwój turystyki na terenach przemysłowych jest silnie związany z przemianami cywilizacyjnymi, które dokonały się w XX w.

2. Rozwój turystyki industrialnej w Europie Zachodniej – wybrane przykłady

Obserwowany proces dezindustrializacji rozpoczął się w krajach Europy Zachodniej w latach 60. XX w. Doświadczenia państw zachodnich w tej dziedzinie mogą więc służyć za przykład instytucjom i organizacjom podejmującym trud ochrony dziedzictwa przemysłowego poprzez tworzenie w dawnych zakładach muzeów techniki lub ich adaptację do celów innych niż pierwotne.

Do państw mających największe osiągnięcia w zachowaniu zabytków techniki należą: Wielka Brytania, Francja i Niemcy. Mogą się one poszczycić wieloma przykładami udanego zagospodarowania zabytkowych obiektów przemysłowych.

Wielka Brytania jest krajem, w którym narodził się wielki przemysł. Jest to również państwo, w którym rozpoczął się proces likwidacji tego przemysłu i została zainicjowana idea ochrony dziedzictwa przemysłowego, mająca bezpośredni związek z tym procesem.

Przemiany gospodarcze zachodzące w przemyśle brytyjskim w latach 60. minionego stulecia doprowadziły do wyludniania się dawnych dzielnic przemysłowych, a czasem nawet całych miast. Pojawiły się problemy związane z zagospodarowaniem opuszczonych obiektów przemysłowych. Lata 70. XX w. stały się okresem wielkiej debaty społecznej, której pokłosiem były pierwsze udane adaptacje zabytkowych zespołów przemysłowych. Kolejne dziesięciolecie przyniosło wiele spektakularnych rewitalizacji takich obiektów. Inicjatywom takim sprzyjała polityka państwa, która niejednokrotnie finansowo wspomagała działania remontowe i adaptacyjne. Duży nacisk położono wówczas na promocję oraz propagowanie dotychczasowych osiągnięć. Obecnie można zaryzykować twierdzenie, że idea zachowania i adaptacji dziedzictwa przemysłowego jest jednym z podstawowych „towarów eksportowych” Wielkiej Brytanii⁵. Do ważniejszych obiektów zrewitalizowanych należą: Kopalnia Węgla Kamiennego „Caphouse” w Yorkshire, przekształcona w Angielskie Narodowe Muzeum Górnicztwa; Park Miejskiego Dziedzictwa w dzielnicy Castlefield w Manchesterze,

⁵ J. Desperak, J. Balon: *Tablice geograficzne*. PPU „Park”. Świat Książki, Warszawa 2003, s. 594.

gdzie oprócz rewaloryzacji systemu urbanistycznego utworzono Muzeum Nauki i Przemysłu⁶.

W Niemczech era przemysłowa rozpoczęła się w połowie XVIII w., a pierwsze próby ratowania starych zakładów przemysłowych podjęto w latach 70. XX w. Wartość architektoniczna, historyczna i funkcjonalna obiektów przemysłowych stała się podstawą licznych projektów rewitalizacyjnych, odnoszących się zarówno do pojedynczych zakładów, jak i do całych obszarów przemysłowych. Najbardziej spektakularnym projektem był IBA-Emscherpark – projekt rewitalizacji Zagłębia Ruhry obejmujący szeroko zakrojone działania mające na celu przeobrażenie miast regionu. Program finansowany był głównie z rządowych funduszy celowych, restrukturyzacyjnych, źródeł unijnych, a także ze środków inwestorów prywatnych. Do ciekawych obiektów IBA-Emscherpark zaliczyć można: Kopalnię „Zollverein” w Essen, która w 2002 r. została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO; Kopalnię „Sachsen” w Hamm zamienioną w Eko-centrum Nadrenii-Westfalii; Maximilianpark w pobliżu Hamm – starą fabrykę mieszczącą współcześnie sale koncertowe, restauracje i muzeum przyrodnicze; Hutę Thyssena w Duisburgu przekształconą w Nord Theater⁷. Kompleksowym programem jest również projekt „Industrielles Gartenreich” dla Saksonii⁸.

W przeciwieństwie do Wielkiej Brytanii i Niemiec, inicjatywy ochrony dziedzictwa przemysłowego we Francji pojawiły się dopiero w latach 80. XX w. Wcześniej nie dostrzegano rangi tego zagadnienia, dokonując wielu wyburzeń obiektów przedstawiających niejednokrotnie ogromną wartość zabytkową czy architektoniczną. Najbardziej znanym zabytkiem techniki Francji, będącym równocześnie wizytówką Paryża, jest rozpoznawana na całym świecie wieża Eiffla. W stolicy znajduje się też dobrze znany budynek dawnego dworca kolejowego i hotelu d’Orsay, gdzie utworzono Muzeum Sztuki d’Orsay.

Przykłady państw wysoko rozwiniętych, które dbają o zachowanie zabytków techniki można mnożyć. Znane w Europie i zdobywające uznanie w świecie są obiekty w Belgii, Holandii czy Hiszpanii.

Można stwierdzić, iż w Unii Europejskiej dostrzegana jest wartość dziedzictwa przemysłowego oraz możliwości jego wykorzystania do celów edukacyjnych, kulturotwórczych oraz turystycznych. Zainteresowanie przejawami dawnej kultury technicznej w coraz szerszych kręgach europejskich może świadczyć o dużym potencjale turystycznym zabytków techniki oraz o pomyślnych perspektywach rozwoju turystyki industrialnej także dla Polski.

⁶ Koncepcja promocji i rozwoju markowego produktu turystycznego w obiektach poprzemysłowych i turystyki industrialnej w Polsce. Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa 2003, s. 14-15.

⁷ Ibid., s. 15-16.

⁸ www.industrielles-gartenreich.com (01.07.2011).

3. Zagospodarowanie turystyczne miejskich terenów przemysłowych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem województwa śląskiego

Liczba zachowanych zabytków budownictwa przemysłowego i techniki w Polsce ma charakter szacunkowy. Według Polskiej Organizacji Turystycznej zarejestrowanych jest aż ok. 20 000 ruchomych oraz nieruchomych obiektów kultury, w tym 16 000 dóbr spuścizny przemysłowej. W tej grupie znajdują się zarówno obiekty związane z różnymi gałęziami przemysłu, komunikacją (kolejową, drogową, radiową itd.), hydrotechniką, energetyką, jak i przemysłem wiejskim (np. młyny, wiatraki, kuźnie). Odrębną kategorię stanowią zabytki ruchome, które z uwagi na swą specyfikę mogą stanowić jedynie dodatkowy walor wybranego obiektu (np. maszyny oraz urządzenia nadal spełniające swe pierwotne funkcje i znajdujące się w czynnych zakładach). Duża liczba zabytków techniki i przemysłu związana jest z historią gospodarczą Polski, w której zauważa się zapóźnienie technologiczne w stosunku do krajów Europy Zachodniej. Dzięki temu zachowało się wiele obiektów unikatowych nie tylko w skali kraju, ale także Europy, a nawet świata.

W Polsce funkcjonuje wiele muzeów oraz placówek paramuzealnych poświęconych dziedzictwu kultury technicznej. Bywa jednak, że zbyt krótkie godziny otwarcia i bardzo sztywne ramy funkcjonowania tych placówek znacznie obniżają dostępność oraz atrakcyjność turystyczną takich obiektów.

Do pozytywnych przykładów udostępnienia zabytków techniki zwiedzającym należą m.in.: Uzdrowisko Kopalnia Soli w Bochni, Kopalnia Soli w Wieliczce, centrum włókiennictwa w Łodzi oraz obiekty znajdujące się na Szlaku Zabytków Techniki w województwie śląskim.

Bochnia jest jednym z najstarszych miast Małopolski. Jej historia wiąże się z odkryciem w 1248 r. soli kamiennej⁹. Kopalnia przez cały czas swojego funkcjonowania odgrywała znaczącą rolę zarówno dla miasta, jak i jego mieszkańców. Dawała zatrudnienie nie tylko górnikom; dzięki niej rozwijały się również cechy rzemieślnicze. Wydobycie soli zakończyło się definitywnie w 1990 r. Funkcjonujące Uzdrowisko Kopalnia Soli Bochnia od 1996 r. odnotowuje szybki wzrost turystów odwiedzających ten obiekt¹⁰.

W Polsce występuje prawie 40 podziemnych tras turystycznych. Rocznie wędruje nimi ponad 2 mln osób, z czego połowa po słynnej w świecie Kopalni

⁹ www.bochnia.pl/pl/turystyka/21 (01.07.2011).

¹⁰ T. Kita: *Wykorzystanie podziemnych wyrobisk do tworzenia nowych produktów turystycznych na przykładzie Kopalni Soli Bochnia*. II Konferencja Międzynarodowa Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. Doświadczenia krajowe i zagraniczne, Zabrze, 12-13.05.2005, s. 117.

Soli w Wieliczce, gdzie w 2010 r. przekroczono wartość miliona turystów¹¹. Jest ona od 1978 r. wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO, a od 1994 r. Zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej uznana za Pomnik Historii. W latach 70. XX w. stanowiła jedyny na świecie obiekt górniczy czynny bez przerwy od czasów epoki średniowiecza. Wydobywana w Kopalni Soli w Wieliczce sól stała się symbolem górniczej pracy i tworzy dziedzictwo kulturowe o światowym znaczeniu. Zwiedzanie kopalni rozpoczęło się już w XV w., a z początkiem XX w. trasa turystyczna stała się w pełni profesjonalnym i przygotowanym dla turystów przedsięwzięciem turystycznym, chociaż na początku tylko dla ludzi zamożnych. Sytuacja uległa znacznej poprawie dopiero w okresie dwudziestolecia międzywojennego oraz po wojnie, a szczególnie po przełomie lat 90. Za obsługę ruchu turystycznego jest odpowiedzialna Spółka Kopalnia Soli „Wieliczka” Trasa Turystyczna¹². Trzeba dodać, że kopalnia ta tętni życiem kulturalnym, gdyż można tam znaleźć sale wystawowe oraz wysłuchać koncertów w niepowtarzalnej oprawie. Minister Gospodarki oraz Krajowa Izba Gospodarcza przyznały kopalni w 2002 r. status Założyciela Akademii Marek. Wyróżnienie to potwierdza, że kopalnia cieszy się dobrą reputacją i zasługuje na miano firmy markowej.

Spektakularnym przykładem wykorzystania spuścizny przemysłowej na cele turystyczne jest miasto Łódź słynne z obiektów fabrycznych i pozostałości po ogromnym niegdyś przemyśle włókienniczym. Od 1839 r. zaczęła pracować pierwsza maszyna parowa w łódzkim zagłębiu, a przemysł włókienniczy funkcjonował w całym okręgu do lat 80. XX w. Niestety, na skutek zmian restrukturyzacyjnych większość łódzkich zakładów zbankrutowała i zmieniła swój charakter.

Wyjątkowość łódzkich obszarów pofabrycznych polega na tym, że zachowały się całe kompleksy zabudowy z przełomu wieków XIX i XX. Najstarsze obiekty fabryczne pochodzą z początkowego okresu rozwoju przemysłu, a obiekty przemysłowe nawiązują swoim stylem do secesji.

Dziedzictwo przemysłowej Łodzi to także osiedla domów fabrycznych tzw. famułów, szkoły, szpitale, remizy strażackie, bocznice kolejowe i wiele innych. Ponadto, na dużą uwagę zasługują maszyny stanowiące kiedyś wyposażenie dawnych fabryk¹³.

Doskonałym przykładem wykorzystania dziedzictwa przemysłowego na cele turystyczne jest centrum handlowo-usługowe Manufaktura. Historia tego

¹¹ www.kopalnia.pl (02.07.2011).

¹² J. Sikora: *Wykorzystanie dziedzictwa przemysłowego dla budowy atrakcyjnego produktu turystycznego na przykładzie Kopalni Soli Wieliczka*. II Konferencja Międzynarodowa „Dziedzictwo przemysłowe...”, op. cit., s. 199-203.

¹³ M. Kronenberg: *Łódź przemysłowa w ofercie łódzkich biur podróży. Bogactwo dziedzictwa przemysłowego jako wyzwanie i atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji*. I Konferencja Międzynarodowa, Zabrze, 10-11.09.2004 r. Wydawnictwo sfinansowane przez Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Zabrze 2004, s. 219-221.

kompleksu fabrycznego sięga 1833 r., kiedy urodził się znany fabrykant – Izrael Poznański. Zakłady Poznańskiego, funkcjonujące od lat 70. XX w. pod nazwą Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Poltex”, pracowały nieprzerwanie do lat 90. XX w. Wówczas postawiono zakłady w stan likwidacji i ostatecznie zamknięto w 1997 r. Potężny kompleks, który pozostał po latach przemysłowej Łodzi zagospodarowano i sprawia on, iż miasto odzyskuje dawny charakter z punktu widzenia historycznego oraz ekonomicznego. Obiekt stał się symbolem miasta o bogatej przemysłowej tradycji, co w kontekście zainteresowania turystyką przemysłową przyciąga odwiedzających.

Z obiektami przemysłowymi i poprzemysłowymi najbardziej kojarzy się Śląsk. Produkcja przemysłowa zmieniła w ciągu ostatniego pokolenia krajobraz tego obszaru, wywołując najczęściej niekorzystny wpływ na warunki życia jej mieszkańców. Górnośląski Okręg Przemysłowy to region o kilkunastowiecznej tradycji przemysłowej opartej głównie na górnictwie. Dziedzictwo kultury przemysłowej, przy odpowiedniej ochronie i adaptacji na potrzeby turystów mają sporą szansę stać się wizytówką GOP-u zarówno w Polsce, jak i na świecie. Rewitalizacja obiektów przemysłowych może podnieść atrakcyjność turystyczną tego regionu i tym samym stać się źródłem zysków społeczności lokalnych¹⁴. Obiekty poprzemysłowe tego terenu reprezentują wiele dziedzin gospodarki. Ich największa koncentracja występuje w miastach lub w ich pobliżu, co zwiększa ich dostępność bez ograniczeń sezonowych. Większość tych obiektów wymaga jednak odpowiedniej adaptacji do celów turystycznych.

Jednym ze sposobów ocalenia pozostałości poprzemysłowych, zrealizowanym przez Zarząd Województwa Śląskiego na wniosek pasjonatów turystyki są 4 szlaki łączące tematycznie wybrane obiekty:

- Szlak Początków Hutnictwa (3 obiekty),
- Szlak Historii Górnictwa Górnośląskiego (12 obiektów),
- Szlak Osiedli Patronackich (20 osiedli),
- Szlak Zabytków Techniki (36 obiektów).

W 2006 r. został otwarty ostatni z wyżej wymienionych – Szlak Zabytków Techniki, na którym znajdują się najciekawsze eksponaty i przedsiębiorstwa. Możliwość zwiedzania wpisanych na listę szlaku obiektów, w różnych miastach województwa oraz poszerzenia wiedzy na temat świetności przemysłowej, tradycji i kultury regionu, pozwala na to, by ujrzeć „Czarny Śląsk” w zupełnie innym świetle, a autorzy projektu kierowali się przede wszystkim chęcią zbudowania markowego produktu turystycznego (tab. 1)¹⁵.

¹⁴ A. Nitkiewicz-Jankowska: *Turystyka przemysłowa wizytówką Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*. Prace Naukowe Instytutu Górnictwa Politechniki Wrocławskiej Nr 117, Wrocław 2006, s. 251.

¹⁵ A. Kaczmarek, A. Przybyłka: Op. cit., s. 207-228.

Tabela 1

Obiekty Szlaku Zabytków Techniki

Nazwa obiektu	Miejscowość	Kategoria obiektu/obiektów
Muzeum Produkcji Zapalek	Częstochowa	produkcyjny
Muzeum Historii Kolei	Częstochowa	kolejowy
Muzeum Górnictwa Rud Żelaza	Częstochowa	górnicy
Sztolnia Czarnego Pstrąga	Tarnowskie Góry	górnicy
Zabytkowa Kopalnia Srebra	Tarnowskie Góry	górnicy
Zabytkowa Stacja Wodociągowa „Zawada”	Karchowice	usługowy
Muzeum Chleba	Radzionków	produkcyjno-usługowy
Górnśląskie Koleje Wąskotorowe	Bytom	kolejowy
Dworzec PKP	Sosnowiec	kolejowy
Centralne Muzeum Pożarnictwa	Mysłowice	usługowy
Galeria „Szyb Wilson”	Katowice	górnicy
Osiedle Nikiszowiec	Katowice	architektoniczny
Osiedle Giszowiec	Katowice	architektoniczny
Fabryka Porcelany „Porcelana Śląska”	Katowice	produkcyjny
Dworzec PKP	Ruda Śląska	kolejowy
Kolonia Robotnicza „Ficinus”	Ruda Śląska	architektoniczny
Muzeum Górnictwa Węglowego	Zabrze	górnicy
Skansen Górnicy „Królowa Luiza”	Zabrze	górnicy
Szyb „Maciej”	Zabrze	górnicy
Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego „Guido”	Zabrze	górnicy
Wieża Radiostacji	Gliwice	usługowy
Muzeum Techniki Sanitarnej	Gliwice	produkcyjny
Muzeum Odlewnictwa Artystycznego	Gliwice	produkcyjno-usługowy
Zabytkowa Stacja Kolei Wąskotorowej	Rudy	kolejowy
Zabytkowa Kopalnia „Ignacy”	Rybnik	górnicy
Muzeum Energetyki	Łaziska Górne	produkcyjno-usługowy
Tyskie Muzeum Piwowarstwa	Tychy	produkcyjno-usługowy
Muzeum Prasy Śląskiej	Pszczyna	usługowy
Muzeum Techniki i Włókiennictwa	Bielsko-Biała	produkcyjno-usługowy
Dworzec PKP	Bielsko-Biała	kolejowy
Muzeum Ustrońskie im. Jana Jarockiego	Ustroń	produkcyjno-usługowy
Browar i Muzeum Browaru Żywiec	Żywiec	produkcyjno-usługowy

Źródło: Na podstawie: <http://www.slaskie.pl/szt/pl/glowna.php> (02.07.2011).

Trzeba zaznaczyć, że pomimo dużego zagęszczenia zakładów przemysłowych na Górnym Śląsku, obszar ten zawsze oferował swym mieszkańcom wiele możliwości do rekreacji i wypoczynku. W przewodniku z 1951 r. wśród proponowanych wycieczek w najbliższe okolice Katowic wymieniano: kąpieliska na „Bugłowiźnie”, Park Miejski im. Kościuszki, Muchowiec, Panewniki, okolice Giszowca, Szwajcarię Bujakowską, Dolinę Szwajcarską, natomiast jako wycieczki całodniowe, m.in.: Świerklaniec, Pogorię w Dąbrowie Górniczej, Kanał

Gliwicki, Paprocany, Jastrzębie Zdrój, Pszczynę, Goczałkowice¹⁶. W kolejnych latach powstawały następne ośrodki wypoczynkowe oraz parki miejskie. W latach 60. XX w. jako „ośrodki wypoczynku świątecznego”, były dodatkowo wymieniane: Świerklaniec, Kazimierz, Dolina Trzech Stawów w Katowicach, Rogoźnik, Wojewódzki Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie¹⁷. Zagospodarowanie turystyczne Górnego Śląska i jego najbliższych okolic zostało znacznie rozbudowane w drugiej połowie XX w. Turystyka była jednak rozumiana w przeważającym stopniu jako odpoczynek od pracy i niedzielna rekreacja. W przewodniku z 1978 r. pojawił się wątek o zabytkach przemysłu i techniki w województwie katowickim. Wśród obiektów drobnoprzemysłowych wymieniano wówczas m.in.: młyny murowane w Czekanowie, Libiążu i Siewierzu, murowaną kuźnię dworską w Pszczynie, gorzelnię w Wielowsi, a wśród obiektów wielkoprzemysłowych – zespół zabudowań dawnej huty gliwickiej, wieżę do transportu wsadu wielkopieczowego w Zawierciu, kompleks dawnej huty cynku w Katowicach-Szopienicach, a także poszczególne urządzenia zakładów przemysłowych. Jako ciekawe obiekty wskazane były także: szyb Elżbieta w Chorzowie, parowa maszyna wyciągowa kopalni Szombierki w Bytomiu, browar tyski, kompleks zabudowań radiostacji w Gliwicach¹⁸. Część wymienionych obiektów znajduje się na trasie Szlaku Zabytków Techniki.

Z powyższych informacji wynika, że podejście do turystyki na terenie Górnego Śląska znacznie się zmieniło i w okresie XX w. brane były pod uwagę różne determinanty jej rozwoju. Dawniej turystyka miała za zadanie odciągnąć ludzi od przemysłu wiążącego się z pracą, a obecnie ma ich do niego przyciągnąć, proponując zwiedzanie zabytkowych obiektów i pogłębienie wiedzy na temat kultury przemysłowej regionu.

Trudno jest ustalić ilość turystów zainteresowanych turystyką przemysłową oraz odwiedzających ośrodki miejskie. Przez wiele lat turystyka rozwijała się poza terenami przemysłowymi, więc obiekty noclegowe, głównie ośrodki wypoczynkowe i kempingowe, umiejscowione były – lub nadal są – poza miastami albo na ich obrzeżach, z dala od obiektów przemysłowych. Baza noclegowa, która znajduje się w miastach (głównie hotele) przyjmuje w przeważającej mierze turystów biznesowych. Turystyka przemysłowa jest promowana od niedawna, w związku z czym trudno przeanalizować popyt pod względem jego wahań i reakcji na zmiany w zagospodarowaniu turystycznym. Obiekty poprzemysłowe są odwiedzane głównie przez ludność miejscową w ramach wycieczek jednodniowych, co zmienia obraz turystyki w pełnym jej znaczeniu.

¹⁶ *Wycieczki i wczasy jednodniowe z Katowic*. Red. A. Chowański. Spółdzielczy Instytut Wydawniczy „Kraj”, Warszawa 1951, s. 6-10.

¹⁷ B. Gajdzik: *Zagospodarowanie turystyczne województwa katowickiego*. PTTK, Katowice 1969, s. 11.

¹⁸ P. Wybraniec: *Zabytki przemysłu i techniki w województwie katowickim*. W: *Vademecum przewodnika 1978, województwo katowickie*. Red. M. Suboczowa. PTTK, Katowice 1978, s. 75-78.

Trzeba zaznaczyć, że na terenie województwa śląskiego istnieją dobre warunki dla rozwoju tego rodzaju turystyki ze względu na sprzyjające różnorodne czynniki, m.in.: dobrą dostępność komunikacyjną, zazwyczaj ciekawą i różnorodną ofertę rozrywkową realizowaną w niektórych obiektach znajdujących się na SZT, występowanie w regionie kilku ośrodków naukowych kształcących w zakresie turystyki co dodatkowo pobudza oraz motywuje do zwiedzania pobliskich okolic, występowanie w regionie znacznych rezerw kapitału ludzkiego, które mogą być zatrudnione w turystyce.

Tereny poprzemysłowe to jednak niezmiennie duży problem Śląska. Pomimo pomysłowego wykorzystania wielu z nich, pozostają i takie, których sytuacja prawna jest nieuregulowana, trwają pertraktacje na temat ich najkorzystniejszego wykorzystania lub brakuje funduszy na ich renowację oraz zmianę funkcji. Zdarza się, że wiedza o możliwościach pozyskania środków finansowych lokalnej administracji publicznej jest niepełna. Częstym problemem jest brak pełnego monitoringu ruchu turystycznego na terenach i w obiektach poprzemysłowych. Dla niektórych obiektów w ogóle brakuje koncepcji zagospodarowania, ale wciąż stanowią one dużą szansę rozwoju regionu, także w dziedzinie turystyki. Słabą stroną Górnego Śląska w kontekście turystyki jest ogólna opinia i skojarzenie z regionem przemysłowym, a więc zdegradowanym, mocno zanieczyszczonym oraz mało interesującym turystycznie. Kampanie promocyjne i przedsięwzięcia sprzyjające turystom, jak m.in. stworzenie SZT, powinny znaleźć odbicie we wzroście liczby turystów odwiedzających region. Szczególnym działaniem promocyjnym jest także włączenie SZT do Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego w styczniu 2010 r.

Ramy rozwoju turystyki w województwie określają liczne dokumenty o zasięgu europejskim, krajowym oraz lokalnym, tworzonym dla województwa¹⁹. Strategia rozwoju turystyki w województwie śląskim na lata 2004-2013 zawiera prognozę rozwoju turystyki. Zakłada ona m.in.: zwiększenie atrakcyjności turystycznej poprzez rewitalizację miast, zagospodarowanie nieużytków poprzemysłowych dla celów rekreacyjnych i turystycznych, tworzenie nowej i modernizację istniejącej infrastruktury turystycznej, wprowadzanie innowacji i technologii ułatwiających obsługę ruchu turystycznego²⁰.

¹⁹ Europejskie: Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów: Europa – najpopularniejszy kierunek turystyczny na świecie – nowe ramy polityczne dla europejskiego sektora turystycznego z 2010 r. Ogólnopolskie: Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych, Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Kierunki rozwoju turystyki do 2015 r., Ministerstwo Sportu i Turystyki z 2008 r. dotyczące województwa śląskiego: Strategia rozwoju turystyki w województwie śląskim na lata 2004-2013 z 2004 r., Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020” z 2010 r.

²⁰ Strategia rozwoju turystyki w województwie śląskim na lata 2004-2013. Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice 2004, s. 33.

Wymienione założenia są ściśle związane z omawianymi obszarami turystycznymi województwa śląskiego, ale dotyczą wszystkich rejonów kraju. Na zagospodarowaniu nieużytków poprzemysłowych mogą więc skorzystać obszary przemysłowe i poprzemysłowe, a tworzenie nowej infrastruktury turystycznej pomoże rozwijać się całemu obszarowi Polski. Poza tym, turystyka ma za zadanie przyczynić się do tworzenia pozytywnego wizerunku kraju, a także ma wykorzystywać jego potencjał zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju²¹.

Podsumowanie

Reasumując, można stwierdzić, że miasta posiadają duży potencjał turystyczny, nie tyle w swojej przestrzeni przyrodniczej, ile w większym stopniu antropogenicznej. Istnieje wiele sposobów na zagospodarowanie i wykorzystanie dziedzictwa przemysłowego – od przystosowania obiektów do zwiedzania przez turystów, do całkowitego wyburzania lub zamiany zniszczonych hut czy elektrowni i przekształcania ich w eleganckie dzielnice artystyczne. Dbanie o tożsamość oraz dziedzictwo obszaru poprzez adaptowanie terenów przemysłowych do potrzeb turystyki jest przydatne dla rozwoju zrównoważonego, tym bardziej, że korzysta się z istniejących już form zagospodarowanej przestrzeni, edukuje się społeczeństwo i rozwiązuje problem sezonowości w turystyce. Turystyka jest też coraz bardziej doceniana jako czynnik restrukturyzacji czy aktywizacji gospodarczej. Członkostwo Polski w Unii Europejskiej stwarza możliwość wykorzystania programów i funduszy pomocowych dla sektora turystycznego, w tym też dla turystyki poprzemysłowej.

Niestety, pomimo posiadania ogromnego potencjału w Polsce, turystyka industrialna nie jest zbyt popularna. Wynika to głównie z braku odpowiedniej promocji obiektów oraz zbyt małej dbałości o pozyskanie środków finansowych na ich renowację. Problemem jest również słaba edukacja młodzieży w tym zakresie oraz przepisy budowlane, które nie sprzyjają rozwojowi tego rodzaju turystyki.

Zainteresowanie przejawami dawnej kultury technicznej w coraz szerszych kręgach europejskich może świadczyć o dużym potencjale turystycznym tkwiącym w zabytkach techniki oraz możliwych perspektywach rozwoju turystyki industrialnej w Polsce, tym bardziej, że gospodarka turystyczna oceniana jest jako jeden z najbardziej przyszłościowych, pod względem dynamiki rozwoju, działów gospodarki narodowej.

---

²¹ Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa 2008, s. 46.

INDUSTRIAL AREAS AND THE MODERN INDUSTRIALIZED CITY AS A DETERMINANT OF URBAN TOURISM DEVELOPMENT

Summary

The relics of old industry are the rich source of knowledge and making them available to the wide circle of visitors is the manifestation of rescuing and protecting the industrial culture heritage. Using these objects for touristic purposes is a big chance of development of urban-industrial areas and frequently becomes the main determinant of the development of the areas the splendour of which has already passed. The study shows many successful examples of modernization and revitalization of antique post-industrial objects within Europe and Poland. Keeping the old form of the objects and introducing their modern usage for touristic purposes enables to preserve the characteristic elements of urban landscape. It enables to preserve the cultural identity in strongly industrialized cities and regions and has a stimulating influence on the functioning of economy both locally and nationally.